

Okoliczności wyłączające bezprawność (kontratypy)

Joanna Brzozowska

Katedra Prawa Karnego Materialnego

Bezprawność, to sprzeczność z prawem bądź normą prawną. Przy czym dodać należy, że samo stwierdzenie sprzeczności zachowania sprawcy z normą sankcjonowaną nie przesądza jeszcze o jego bezprawności, bowiem konieczne staje się ustalenie, że nie wystąpiła żadna okoliczność, która wyłączałaby bezprawność.

Pierwotna legalność zachowania sprawcy oznacza brak realizacji znamion typu czynu zabronionego.

Legalność wtórna ma miejsce wtedy, gdy sprawca realizuje znamiona typu czynu zabronionego, ale czyni to w sytuacji kontratypowej.

Okoliczności wyłączające bezprawność

Z wyłączeniem odpowiedzialności karnej mamy do czynienia wówczas, gdy w zachowaniu sprawcy brak jest elementów, których wystąpienie – z punktu widzenia dogmatycznej struktury przestępstwa – stanowi przesłankę jego popełnienia. **Podstaw wyłączenia odpowiedzialności karnej** za czyn ustawowo określony, czyli realizujący pewien zespół znamion, tradycyjnie poszukuje się na płaszczyźnie bezprawności, a w dalszej kolejności winy. W momencie, kiedy stwierdzimy, że doszło do zrealizowania znamion określonego typu czynu zabronionego, to automatycznie zakładamy, że doszło do naruszenia normy sankcjonowanej, które jednakże może okazać się **usprawiedliwione**, jeśli wystąpi okoliczność, która wyłączy jego bezprawność.

Zwraca się uwagę na to, że podstawą kontratypów oraz elementem wyróżniającym je spośród okoliczności wyłączających przestępność czynu jest **kolizja dóbr**, która decyduje o konieczności oraz społecznej opłacalności poświęcenia dobra mającego wartość społeczną.

Kontratypy ustawowe

Obrona konieczna (art. 25 k.k.)

Stan wyższej konieczności wyłączający bezprawność (art. 26 § 1 k.k.)

Dozwolone ryzyko nowatorskie (art. 27 k.k.)

Kontratypy części szczególnej k.k.

Dozwolona krytyka (art. 213 k.k.)

Niezawiadomienie o przestępstwie (art. 240 § 2 k.k.)

Odmowa wykonania rozkazu (art. 344 k.k.)

Obrona konieczna

Art. 25 § 1. Nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpira **bezpośredni, bezprawny zamach** na jakiegokolwiek dobro chronione prawem.

§ 2. W razie przekroczenia granic obrony koniecznej, w szczególności gdy sprawca zastosował sposób obrony niewspółmierny do niebezpieczeństwa zamachu, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

§ 2a. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej, odpirając zamach polegający na wdarciu się do mieszkania, lokalu, domu albo na przylegający do nich ogrodzony teren lub odpirając zamach poprzedzony wdarciem się do tych miejsc, chyba że przekroczenie granic obrony koniecznej było rażące.

§ 3. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu.

Zamach

- **Rzeczywisty**, bowiem nie można się bronić przed tym, co nie istnieje (ale zwróć uwagę na błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność);
- **Bezpośredni**, tzn. musi stwarzać takie niebezpieczeństwo dla dobra prawnego, które może się natychmiast zaktualizować i trwa tak długo, jak długo trwa stan niebezpieczeństwa utrzymywany zachowaniem napastnika.
- **Bezprawny**, czyli sprzeczny z jakąkolwiek normą należącą do danego porządku prawnego.

Obrona polega na odpieraniu **rzeczywistego, bezpośredniego i bezprawnego zamachu**. Staje się ona jednak prawnokarnie relewantna dopiero wówczas, gdy **zachowanie broniącego się** oznacza realizację znamion jakiegokolwiek typu czynu zabronionego. Jeśli bowiem w ramach obrony do takiej realizacji znamion w ogóle by nie doszło, to bezprzedmiotowe byłoby rozważanie całej sytuacji poprzez pryzmat okoliczności wyłączającej bezprawność.

Wskazać wypada, że obronie koniecznej musi towarzyszyć **świadomość broniącego, że odpiera on bezprawny zamach na dobro chronione prawem, jak również zamiar jego odparcia**. Nieumyślna obrona jest bowiem wykluczona.

Samoistność obrony koniecznej

„Prawo do obrony koniecznej przysługuje zaatakowanemu zawsze i niezależnie od tego, że np. mógł uniknąć niebezpieczeństwa związanego z zamachem przez ucieczkę, ukrywanie się przed napastnikiem, wezwanie pomocy osób trzecich, czy też poprzez poszukiwanie ochrony u znajdującego się w pobliżu przedstawiciela organów porządku publicznego. Pogląd ten wynika z tego, iż ratio legis obrony koniecznej to nie tylko wzgląd na ochronę zaatakowanego dobra, ale także respektowanie zasady, iż prawo nie powinno ustępować przed bezprawiem. Osoba napadnięta ma prawo odpierać zamach wszelkimi dostępnymi środkami, które są konieczne do zmuszenia napastnika do odstąpienia od kontynuowania zamachu”.

Postanowienie SN z 16,11.2009 r., IV KK 105/09

Przekroczenie granic obrony koniecznej

Działając w obronie koniecznej, można poświęcić dobro napastnika o wartości wyższej niż wartość dobra chronionego, gdyż ustawodawca nie sformułował wprost żadnej zasady proporcjonalności dóbr w zakresie dopuszczalnych rozmiarów obrony koniecznej. Ograniczenie dotyczy natomiast sposobu obrony. Otóż ma on być **współmierny do niebezpieczeństwa zamachu.**

Zgodnie z art. 25 § 2 k.k. zastosowanie sposobu obrony niewspółmiernego do niebezpieczeństwa zamachu jest jedną z postaci przekroczenia granic obrony koniecznej, traktowaną w nauce prawa karnego jako tzw. **eksces intensywny**. Jest ono wymienione przez ustawodawcę jedynie przykładowo, co oznacza, że możliwe są również inne postaci takiego przekroczenia. W doktrynie i orzecznictwie wypracowano drugą jego postać, a mianowicie tzw. **eksces ekstensywny**. Zachodzi on wówczas, gdy obrona okazuje się przedwczesna lub spóźniona, tzn. gdy sprawca podejmuje obronę, zanim rozpoczął się bezpośredni zamach, bądź też kontynuuje ją już po jego zakończeniu.

„Pojęcia bezpośredniości zamachu na dobro prawnie chronione nie można zawężyć tylko do zadawania przez napastnika ciosów albo groźby zadania ciosu lub groźby użycia niebezpiecznego narzędzia, tj. do takiego bezprawnego działania, które już godzi fizycznie w napadniętego lub może to bezzwłocznie nastąpić. Bezpośredniość zamachu istnieje także wtedy, gdy po pierwszym ataku i krótkiej przerwie napastnik zmierza do powtórzenia ataku, a istnieje wysoki stopień prawdopodobieństwa, że zamiar swój zrealizuje natychmiast lub w najbliższej chwili.”

Wyrok SN z 08.02.1985 r. IV KR 18/85

Konsekwencją przekroczenia granic obrony koniecznej jest bezprawność zachowania podjętego przez broniącego się. W przypadku stwierdzenia winy staje się ono przestępstwem prowadzącym do odpowiedzialności karnej. Zgodnie z art. 25 § 2 k.k. sąd może jednak zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

oraz

§ 2a. Nie **podlega karze**, kto przekracza granice obrony koniecznej, odpierając zamach polegający na wdarciu się do mieszkania, lokalu, domu albo na przylegający do nich ogrodzony teren lub odpierając zamach poprzedzony wdarciem się do tych miejsc, chyba że przekroczenie granic obrony koniecznej było rażące.

§ 3. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu.

Poszukując zobiektywizowanych kryteriów takiego usprawiedliwienia, należałoby odpowiedzieć na pytanie, czy okoliczności, w jakich miał miejsce zamach, wywołałyby u przeciętnego człowieka tego rodzaju emocje, jakie pojawiły się u ekscedenta. Mówiąc inaczej, należałoby przede wszystkim ustalić, czy reakcja emocjonalna prowadząca do przekroczenia granic obrony koniecznej, ze względu na jej intensywność, była reakcją raczej normalną czy też może zupełnie nietypową. Wymagałoby to m.in. ustalenia, jak zazwyczaj zachowują się ludzie w sytuacjach zbliżonych do tej, w jakiej znalazł się ekscedent.

„O ile stan wzburzenia jest stanem subiektywnym sprawcy czynu, o tyle usprawiedliwienie tego stanu okolicznościami następuje z punktu widzenia obiektywnego, czyli przez pryzmat odbioru z punktu widzenia postronnych osób, czy przyczyna wzburzenia "usprawiedliwia" działanie sprawcy.”

Wyrok SA w Szczecinie z 21.02.2013 r, II Aka 9/13

Interwencyjna obrona konieczna

Art. 231b. § 1. Osoba, która w obronie koniecznej odpiera zamach na jakiegokolwiek cudze dobro chronione prawem, chroniąc bezpieczeństwo lub porządek publiczny, korzysta z ochrony prawnej przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych.

§ 2. Przepisu § 1 nie stosuje się, jeżeli czyn sprawcy zamachu skierowany przeciwko osobie odpierającej zamach godzi wyłącznie w cześć lub godność tej osoby.

Stan wyższej konieczności

Art. 26. § 1. **Nie popełnia przestępstwa**, kto działa w celu uchylenia bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego jakimkolwiek dobru chronionemu prawem, **jeżeli niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć, a dobro poświęcone przedstawia wartość niższą od dobra ratowanego.**

§ 2. Nie popełnia przestępstwa także ten, kto, ratując dobro chronione prawem w warunkach określonych w § 1, poświęca dobro, które nie przedstawia wartości oczywiście wyższej od dobra ratowanego.

§ 3. W razie przekroczenia granic stanu wyższej konieczności, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

§ 4. Przepisu § 2 nie stosuje się, jeżeli sprawca poświęca dobro, które ma szczególny obowiązek chronić nawet z narażeniem się na niebezpieczeństwo osobiste.

§ 5. Przepisy § 1-3 stosuje się odpowiednio w wypadku, gdy z ciężących na sprawcy obowiązków tylko jeden może być spełniony.

Warunkiem wyłączenia bezprawności (legalności zachowania sprawcy) będzie **poświęcenie dobra niższej wartości** dla ratowania dobra cenniejszego. Jest oczywiste, iż zachowanie sprawcy nie przedstawia wówczas ujemnej wartości, jest bowiem ze społecznego punktu widzenia opłacalne. **Kolizja dóbr** leżąca bowiem u podłoża tego kontratypu rozstrzygana jest zgodnie z zasadą przeważającej korzyści (więcej ratujemy, niż poświęcamy), a w rezultacie ostateczny bilans podjętego przez sprawcę zachowania jest dodatni.

Kryteria rozwiązywania kolizji dóbr

- Wyrażany jest pogląd, że decydujące znaczenie powinna mieć hierarchia wartości samego ustawodawcy, rekonstruowana zarówno na podstawie całego porządku prawnego, jak i kodeksu, zwłaszcza zaś systematyki jego części szczególnej oraz występujących w niej sankcji karnych;
- Albo też wartość majątkowa kolidujących dóbr prawnych;
- Przy czym należy zauważyć, że w literaturze prawa karnego poszukiwano kryteriów, które mogłyby wartość majątkową jako podstawę porównywalności dóbr przesunąć na plan dalszy. Jako jedno z takich kryteriów wymieniano **zastępowalność** lub - inaczej - możliwość powetowania zagrożonego dobra w przypadku, gdyby zostało ono naruszone. Przyjmowano bowiem, że dobra niezastępowalne, nawet jeśli przedstawiają jakąś wymierną wartość rynkową, powinny być zasadniczo szacowane wyżej niż dobra bardziej wartościowe z czysto ekonomicznego punktu widzenia, lecz możliwe do zastąpienia.

Niebezpieczeństwo grożące dobru prawnemu

- Z niebezpieczeństwem mamy do czynienia wówczas, gdy zachodzi **prawdopodobieństwo** wystąpienia **negatywnego skutku**. Źródłem niebezpieczeństwa może być zarówno jakiś stan rzeczy wywołany siłami przyrody, reakcjami zwierząt, jak również zachowaniem się człowieka. Stąd też **pojęcie niebezpieczeństwa** jest zakresowo szersze od uzasadniającego zastosowanie obrony koniecznej pojęcia zamachu. Każdy zamach, pochodzący z natury rzeczy tylko od człowieka, rodzi bowiem niebezpieczeństwo dla chronionego prawem dobra, choć z drugiej strony źródłem niebezpieczeństwa mogą być również zdarzenia niebędące ludzkimi działaniami.
- Niebezpieczeństwo zagrażające dobru chronionemu prawem musi być **rzeczywiste**, tzn. musi ono zachodzić obiektywnie, nie zaś tylko w wyobraźni sprawcy.
- Niebezpieczeństwo zagrażające dobru chronionemu prawem musi być **bezpośrednie**. Oznacza to, że musi ono zagrażać aktualnie, czyli przed podjęciem działań zmierzających do jego uchylenia, nie zaś dopiero w przyszłości.

Zasady poświęcania kolidującego dobra

Istotą stanu wyższej konieczności (wyłączającego zarówno bezprawność, jak i winę) jest **kolizja** dwóch dóbr chronionych prawem, która polega na tym, że dla uratowania jednego z tych dóbr drugie musi zostać poświęcone w sposób wiążący się z realizacją znamion czynu zabronionego. Aby rozwiązanie zaistniałej kolizji następowało w sposób możliwie najbardziej racjonalny, a przy tym nieprowadzący do nadmiernych (tzn. nieuzasadnionych zaistniałą sytuacją) strat, trzeba przestrzegać następujących zasad:

a)zasada subsydiarności, pozwalająca na poświęcenie w stanie wyższej konieczności dobra chronionego prawem tylko wówczas, gdy niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć,

b)zasada proporcjonalności, wymagająca zachowania określonego rodzaju proporcji pomiędzy dobrem ratowanym a poświęcanym,

c)zasada wyłączenia, odnosząca się jedynie do stanu wyższej konieczności wyłączającego winę, a wykluczająca możliwość poświęcenia dobra, które sprawca ma szczególny obowiązek chronić, nawet z narażeniem się na niebezpieczeństwo osobiste.

Eksces

Działanie w stanie wyższej konieczności ma być postrzegane jako swoista ostateczność, będąca rezultatem braku jakiegoś innego, nieprowadzącego do realizacji znamion czynu zabronionego, sposobu postępowania (przeprowadzenia akcji ratunkowej). W przypadku stanu wyższej konieczności stanowiącego kontratyp proporcje zachodzące pomiędzy kolidującymi dobrami są tego rodzaju, że bilans jest dodatni, bo sprawca więcej ratuje niż poświęca. Naruszenie zasady subsydiarności, tzn. gdy sprawca mógł uchylić niebezpieczeństwo w inny sposób niż poświęcenie jednego z kolidujących dóbr lub zasady proporcjonalności, gdy dobro poświęcane przedstawiało wartość wyższą niż ratowane, oznacza **eksces** osoby działającej w stanie wyższej konieczności, będący przekroczeniem jej granic. Eksces stanowi także poświęcenie dobra w celu odparcia niebezpieczeństwa, które nie jest jeszcze bezpośrednie.

Kolizja obowiązków

Przepisy o stanie wyższej konieczności (wyłączającym zarówno bezprawność, jak i winę) należy także odpowiednio stosować do sytuacji, w której następuje kolizja ciężących na sprawcy obowiązków. Wyraża się ona w tym, że z kilku obowiązków tylko jeden może być w danej chwili spełniony, niewykonanie zaś pozostałych prowadzi do naruszenia dobra prawnego. W zależności od stosunku wartości dobra ratowanego do wartości dobra, które na skutek zaniechania spełnienia jednego z kolidujących obowiązków zostało poświęcone (utracone), kolizja taka może być okolicznością wyłączającą albo bezprawność, albo tylko winę.

Dozwolone ryzyko nowatorskie

Art. 27 § 1. Nie popełnia przestępstwa, kto działa w celu przeprowadzenia eksperymentu poznawczego, medycznego, technicznego lub ekonomicznego, jeżeli **spodziewana korzyść ma istotne znaczenie poznawcze, medyczne lub gospodarcze**, a **oczekiwanie jej osiągnięcia, celowość oraz sposób przeprowadzenia eksperymentu są zasadne w świetle aktualnego stanu wiedzy.**

§ 2. Eksperyment jest **niedopuszczalny bez zgody uczestnika**, na którym jest przeprowadzany, **należycie poinformowanego** o spodziewanych korzyściach i grożących mu ujemnych skutkach oraz prawdopodobieństwie ich powstania, jak również o **możliwości odstąpienia od udziału w eksperymencie** na każdym jego etapie.

§ 3. Zasady i warunki dopuszczalności eksperymentu medycznego określa ustawa.

Ryzyko dnia codziennego

Po przekroczeniu granic ryzyka dnia codziennego w rachubę wchodzi bezprawna realizacja znamion czynu zabronionego. W tym przypadku chodzi o to, że jeśli jednak sprawca czyni to (przekracza granice ryzyka dnia codziennego) w celu przeprowadzenia eksperymentu, właśnie z uwagi na aktualizujący się w takiej sytuacji kontratyp, jego zachowanie pozostaje prawnie dopuszczalne. Ryzyko związane z przeprowadzeniem eksperymentu staje się zatem niejako wtórnie dozwolone. Przekracza ono już bowiem poziom powszechnie i typowo akceptowany, lecz usprawiedliwia je - właśnie ze względu na atypowość konkretnego przypadku - szczególnego rodzaju cel, jakim jest eksperyment. Cel ten powoduje zaś, że godzimy się na to, aby sprawca zaryzykował (narażając przez to na niebezpieczeństwo dobra chronione prawem) w stopniu wyższym niż zwykle akceptowany.

Aby wywołane przez sprawcę **ryzyko** w ramach charakteryzowanego tutaj kontraktu stało się **wtórnie dozwolone**, muszą zostać spełnione następujące przesłanki:

- a) podjęcie ryzykownego działania w celu przeprowadzenia eksperymentu poznawczego, medycznego, technicznego lub ekonomicznego;
- b) przewidywanie wynikającej z eksperymentu korzyści o istotnym znaczeniu poznawczym, medycznym lub gospodarczym;
- c) zasadność w świetle aktualnego stanu wiedzy oczekiwania osiągnięcia korzyści;
- d) zasadność w świetle aktualnego stanu wiedzy celowości oraz sposobu przeprowadzenia eksperymentu.

Warunkiem dopuszczalności eksperymentu jest **zgoda** uczestnika, na którym jest on przeprowadzany, przy czym uczestnik ten musi być należycie poinformowany o spodziewanych korzyściach i grożących mu ujemnych skutkach oraz o prawdopodobieństwie ich powstania, jak również o możliwości odstąpienia od udziału w eksperymencie na każdym jego etapie. Aby zgoda uczestnika eksperymentu była prawnie skuteczna, musi ona pochodzić od osoby zdolnej do jej wyrażenia, a więc przede wszystkim od osoby pełnoletniej oraz poczytalnej. Nadto, zgoda musi być wyrażona w sposób w **pełni świadomy i dobrowolny**, dlatego uczestnik eksperymentu (którego swobody przy podejmowaniu decyzji w tym zakresie w żaden sposób nie należy ograniczać) musi być należycie (czyli w sposób rzetelny oraz dla niego zrozumiały) poinformowany o tym, na co się zgadza, oraz o istnieniu możliwości (lub ewentualnym jej braku z uwagi na charakter eksperymentu) wycofania się na każdym etapie z dalszego w nim udziału.

Eksperyment medyczny

Zgodnie z art. 27 § 3 k.k. zasady i warunki dopuszczalności eksperymentu medycznego określa odrębna ustawa. Chodzi w tym przypadku o ustawę z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty, której rozdział 4 dotyczy właśnie eksperymentu medycznego mogącego występować w dwóch postaciach, tzn. jako **eksperyment leczniczy oraz badawczy**. **Eksperymentem leczniczym** jest wprowadzenie przez lekarza nowych lub tylko częściowo wypróbowanych metod diagnostycznych, leczniczych lub profilaktycznych w celu osiągnięcia bezpośredniej korzyści dla zdrowia osoby leczonej. Może on być przeprowadzony, jeżeli dotychczas stosowane metody medyczne nie są skuteczne lub jeżeli ich skuteczność nie jest wystarczająca. Z kolei **eksperyment badawczy** ma na celu przede wszystkim rozszerzenie wiedzy medycznej. Może być on przeprowadzony zarówno na osobach chorych, jak i zdrowych. Przeprowadzenie eksperymentu badawczego jest dopuszczalne wówczas, gdy uczestnictwo w nim nie jest związane z ryzykiem albo też ryzyko jest niewielkie i nie pozostaje w dysproporcji do możliwych pozytywnych rezultatów takiego eksperymentu. **Eksperyment medyczny** może być przeprowadzany, jeżeli spodziewana korzyść lecznicza lub poznawcza ma istotne znaczenie, a przewidywane osiągnięcie tej korzyści oraz celowość i sposób przeprowadzania eksperymentu są zasadne w świetle aktualnego stanu wiedzy i zgodne z zasadami etyki lekarskiej.

Kontratypy pozaustawowe

```
graph TD; A[Kontratypy pozaustawowe] --- B[Zgoda pokrzywdzonego (dysponenta dobra prawnego)]; A --- C[Karcenie w celach wychowawczych]; A --- D[Dozwolone ryzyko sportowe]; A --- E[Dozwolony zabieg medyczny o charakterze nielecznicznym];
```

Zgoda
pokrzywdzonego
(dysponenta dobra
prawnego)

Karcenie w celach
wychowawczych

Dozwolone ryzyko
sportowe

Dozwolony zabieg
medyczny o
charakterze
nielecznicznym